

iFilosofie

Tijdschrift van de ISVW | november 2024 | # 79

- **Inger Kuin**
Over de klassieke dwarsdenker Diogenes
- **Marthe Kerkwijk**
Over autonomie tijdens de zwangerschap
- **David Peña-Guzmán**
Duikt in de droomwereld van dieren

●
ISVW

Voortbestaan

Zeg, lezer, hoe vaak denk jij aan het voortbestaan van de mensheid? Tweemaal daags, net na het eten, als ware het een medicijn? Ik moest eraan denken bij het lezen van de voorpublicatie van Marthe Kerkwijks *Bevallen van een jackfruit*, waarin te lezen valt dat 'pijnstilling in het licht van het voortbestaan van de mensheid iets frivools is'. Of nee, ik dacht: 'Wat is er niet frivool in het licht van het voortbestaan van de mensheid?' Een nog grotere patat, vermoedelijk. Het voortbestaan van al het leven bijvoorbeeld, van de aarde, of van goede koffie. Het zal wel een filosofendingetje zijn: eerder stilstaan bij taal dan bij betekenis. Of: een pijnstillertje, want je slaat toch zo aan het somberen als je over de mensheid mijmert.

Zullen we het dan over de dierenwereld hebben? Arthur Veenstra bespreekt een intrigerend boek over dromende dieren, en de filosofische consequenties van dat fenomeen. 'Het vermogen om te dromen lijkt daarmee veel fundamenteeler, primitiever en daarmee ook veel essentiëler te zijn dan tot nu toe werd aangenomen.' Slaap daar maar eens een nachtje over.

We zijn nog niet klaar, geenszins. Quintus Masius bespreekt *Hoe je een beter mens wordt*, een 'helder maar polemisch' boek. Wil je weten wat 'het zinnebeeld van ijdelheid en domheid' is, lees dan de column van René ten Bos. Waarom Diogenes, de dekselse dwarsligger, nog altijd de show steelt, vertelt Dani Lenssen. En we staan ook stil bij het precariaat en proletarisering. Als wij dat niet doen, wie dan wel?

Leest, verworpenen der aarde!

Florian Jacobs (hoofdredacteur)

4

Autonomie in de kraamkamer

Voorpublicatie: *Bevallen van een jackfruit*

DOOR MARTHE KERKWIJK

7

De monumentale consequenties van dromende dieren

Recensie: *Wanneer dieren dromen* – David Peña-Guzmán

DOOR ARTHUR VEENSTRA

10

Hoe groter de geest

Recensie: *Hoe je een beter mens wordt* - Henk Smeijsters

DOOR QUINTUS MASIUS

12

Para-doxaal. Agamben

COLUMN RENÉ TEN BOS

15

De bijtende recalcitrantie van een dwarsdenker

Recensie: *Diogenes* – Inger N. I. Kuin

DOOR DANI LENSEN

18

De nieuwe arbeider

Recensie: *De kluseconomie* – Tim Christiaens

DOOR QUINTUS MASIUS

Bevallen van een jackfruit

Hoe kan ik als (aanstaande) moeder mijn autonomie beschermen terwijl ik continu word lastiggevallen door commerciële bedrijven, medische instituties en andere buitenstaanders? Aan de hand van haar eigen zwangerschapservaringen onderzoekt Marthe Kerkwijk deze vraag in haar debuut *Bevallen van een jackfruit*: een kritisch en humoristisch betoog over zelfbeschikking voor zowel zwangeren als niet-zwangeren.

Autonomie in de kraamkamer

Immanuel Kants definitie van autonomie, interne autonomie, is in onze liberale cultuur erg invloedrijk. Iemand in barensood is optimaal autonoom, volgens deze definitie, als ze zich realiseert dat de geboorte iets goeds is – het houdt immers de mensheid in stand, volgens Immanuel – en dus voldoet aan de morele wet. Rationeel gezien is dan ook de bevalling iets goeds, inclusief alles wat erbij hoort, de weeën, het harde werken, de pijn, de vermoeidheid en het risico op fysieke en mentale schade. Een optimaal autonoom individu *wil* dit dan ook allemaal, en heeft geen reden om er iets aan te veranderen. Autonomie is volgens Immanuel namelijk autonomie van de wil, en niet afhankelijk van de omstandigheden. Alle ingrepen die de geboorte bespoedigen, of die risico's voor het leven van moeder en kind verminderen, zijn volgens deze rationale het juiste om te doen. Maar let op, want een andere formulering van Immanuels categorische imperatief vertelt ons dat je mensen niet alleen als middel, maar ook

als doel moet behandelen. Je mag een barendende vrouw dus niet alleen maar behandelen als een middel om een kind op de wereld te krijgen; ze is zelf ook een persoon om rekening mee te houden. Daarom moet je, als je bijvoorbeeld verloskundige Leila bent en Immanuel volgt, de barendende persoon wel vragen of ze de ingreep wel wil, voordat je 'm toepast. De barendende moet 'betrokken worden bij de beslissingen', zoals Marlies in mijn bevalplan typte. Een optimaal autonoom barend individu à la Immanuel kan dan telkens volmondig 'Ja' zeggen, omdat ze de juiste ingrepen natuurlijk zelf ook wil. Haar wil is namelijk autonoom omdat het de morele wet volgt. Ervan uitgaande dat alle aanwezige zorgprofessionals hetzelfde willen – en dus ook autonoom zijn –, zitten alle autonome individuen al bij voorbaat op één lijn: iedereen wil het goede en het goede is een vlotte bevalling met zo min mogelijk risico's, in naam van het voortbestaan van de mensheid. Deze opvatting van autonomie verklaart waarom ver-

loskundige Leila mij wel de keuze voorlegde tussen wel of niet synthetische oxytocine toegediend te krijgen, maar niet begon over pijnstilling. Synthetische oxytocine bespoedigt de bevalling, en aangezien ik al een etmaal lag te puffen en ik ook nog wat energie moest overhouden om te persen, was het een goed moment, in het licht van een voorspoedig verloop van het op de wereld zetten van een mensenkind, om tot zo'n ingreep over te gaan. Maar pijnstilling is in het licht van het voortbestaan van de mensheid iets frivools.

Deze opvatting van autonomie verklaart ook waarom beide verloskundigen het zo belangrijk vonden dat ik uit eigen initiatief over pijnstilling begon. Het is voor Immanuel namelijk belangrijk dat ik onafhankelijk ben en zonder beroep op externe factoren zoals autoriteit van anderen tot mijn beslissingen kom. Verloskundigen hebben op het gebied van pijnstilling expertise die ik niet heb, en hebben dus een bepaalde vorm van autoriteit, dus volgens deze definitie is het belangrijk dat ik daar niet door beïnvloed word. Als een verloskundige zou zeggen 'Zeg, wil je misschien remifentanyl?', en ik zou denken 'Deze verloskundige zal wel weten wat goed is' en daarom 'Ja' zou zeggen, dan ben ik niet autonoom. Vandaar dat verloskundigen die Immanuel volgen en een idee van interne autonomie hanteren, voorzichtig zijn met het actief aanbieden van pijnstilling als dat niet noodzakelijk is voor het verloop van de bevalling. 'Er zijn mensen die per se zonder pijnstilling willen bevallen,' zei Marlies toen we mijn bevalplan opstelden, 'en dat is natuurlijk prima, maar soms kijken ze er na twaalf uur weeën wegpuffen toch anders tegenaan. En dat is óók prima. Als een vrouw uitgeput begint te raken en nog steeds niet om pijnstilling heeft gevraagd, dan begin ik er soms zelf over.' Toen Marlies zei dat er behoefte was aan perspectief, was ik inderdaad de uitputting nabij.

Deze opvatting van autonomie verklaart ook waarom zoveel informatiebronnen die bedoeld zijn om een zwangere op de bevalling voor te bereiden zich richten op de wil van de zwangere en daarbij pogen die wil te concentreren op het einddoel van de bevalling: 'Bedenk: elke wee die je wegpufft is een wee die je dichterbij de ontmoeting met je kindje brengt.' 'Knuffel met je partner, want daardoor maak je oxytocine aan, en oxytocine is wat je wilt, want oxytocine zorgt voor ontsluiting!' 'Bedenk waar je het voor doet: straks heb je je kleintje in je armen!'

Wie de opvatting van autonomie als interne autonomie wil verdedigen, kan op dit moment aandragen dat een individu alleen autonome beslissingen kan nemen, of

dat een beslissing alleen als autonoom kan gelden, als alle relevante informatie beschikbaar is. Een autonome beslissing is een goed geïnformeerde beslissing, het idee van interne autonomie voorziet hierin, en kan dus prima verklaren wat er misging met mijn autonomie in de kraamkamer. De vraag is dan: had ik de informatie die ik nodig had om zelf om pijnstilling te vragen? Antwoord: ja en nee. Ja, want ik had een informatieavond bijgewoond bij mijn verloskundigenpraktijk, waarbij Marlies mij en een groep medezwangeren uitgebreid informeerde over alle pijnstillingsmogelijkheden die in Nederland beschikbaar zijn. Ook drukte ze ons op het hart: informeer naar het aanbod bij het ziekenhuis in jouw buurt, want dat verschilt. En inderdaad: op de website van het ziekenhuis bij mij in de buurt stonden een paar van de pijnstillers die Marlies had genoemd vermeld, maar niet allemaal. Maar dat ziekenhuis had op het moment dat het nodig was geen plek, waardoor ik in een ziekenhuis in een

Marthe Kerkwijk

andere stad belandde, en wat daar het pijnstillersassortiment was, dat wist ik niet. Dus vroeg ik ernaar, Leila gaf me de informatie, en pas daarna kon ik dus een autonome beslissing nemen. Voor die tijd beschikte ik,

volgens deze opvatting, over onvoldoende informatie om op autonome wijze om pijnstilling te vragen. Maar deze uitleg vind ik onbevredigend, omdat de verantwoordelijkheid voor het vergaren van de informatie te veel bij het autonome individu ligt. Ik moet er zelf om vragen. Maar volgens mij zit het probleem niet in de vraag of ik de informatie wel of niet heb, maar in de vraag van wie ik mag verwachten mij die informatie te verstrekken, en op welk moment, en op wiens initiatief. Wat bij mij schuurt, is dat een verloskundige het wel als haar taak ziet om op eigen initiatief met het idee te komen om weeënopwekkers in te zetten, maar het niet als haar taak ziet om op een geschikt moment een suggestie te doen voor pijnstilling. Waarom is het wel normaal dat een tandarts je op eigen initiatief verdoving aanbiedt bij het vullen van een gaatje, maar heeft een verloskundige er moeite mee om pijnstilling aan te bieden als iemand al vierentwintig uur ligt te krijzen van de pijn?

Ik vermoed dat de verklaring hiervoor te vinden is in het taboe dat nog altijd ligt op pijnstilling bij de bevalling. Bevallend zonder pijnstilling geldt als een ideaal. Dat is natuurlijk ook mooi. Ik gun iedereen een bevalling met zo weinig pijn dat er geen pijnstilling nodig is. Maar helaas is dat niet voor iedereen weggelegd. En dan is het fijn dat er pijnstilling is. Maar als ik informatie zoek over pijnstilling – ik wil immers een goed geïnformeerde beslissing kunnen nemen, als het erop aankomt – dan wordt mij vrijwel overal op het hart gedrukt dat ik mij echt, heus, zeker weten niet schuldig hoeft te voelen als ik om pijnstilling vraag, en niet hoeft te denken dat ik dan faal. Maar dergelijke bezweringen wijzen erop dat veel mensen zich dus wél schuldig voelen daarover en wél het gevoel hebben dat ze falen. En dat is dan weer te verklaren omdat bevallen zonder pijnstilling geldt als een ideaal *om naar te streven*. Dat wil zeggen dat je geacht wordt allerlei dingen te doen en te laten om de kans op pijnstilling zo klein mogelijk te maken. De technieken die ik ben tegengekomen betreffen vooral allerlei meditaties en ademhalingsoefeningen teneinde je pijntolerantie te verhogen, en ook het herhalen van ‘affirmaties’, stellingen die je hardop tegen jezelf zegt, net zolang tot je ze helemaal gelooft, zoals ‘Mijn lichaam is in staat zelfstandig een kind te baren’ of ‘manifestaties’, veel denken aan alle details van een soepele bevalling, waarmee je dat als het ware afdwingt bij het universum, zodat ook jouw bevalling soepel zal verlopen. Kortom: veel of weinig pijn, en een hoge of lage pijntolerantie hangen af van de *wil* van de barende. Als je de pijn van een bevalling niet zonder pijnstillers kunt of wilt dragen, dan is dat dus

een kwestie van wilswaakte. Je hebt niet genoeg gemeditereerd, niet goed geademd, je niet goed voorbereid of je niet goed laten informeren. Autonomie is een zaak van de wil, een interne kwestie, en daardoor ook vooral een individuele verantwoordelijkheid.

Als bevallen zonder pijnstilling een ideaal is om naar te streven, is ook voor de verloskundige de drempel hoog om pijnstilling aan te bieden. Je wilt een barende die zich maandenlang heeft voorbereid met allerlei mantra's en oefeningen om maar niet te bezwijken voor de verleiding van pijnstilling natuurlijk niet dwarsbomen in dat project en opzadelen met een schuldgevoel, dat snap ik wel. En dan snap ik ook de mysterieuze hints van Marlies en Leila.

Marthe Kerkwijk, *Bevallen van jackfruit: hoe we moeders manipuleren*. Leusden: ISVW Uitgevers, 2024

De monumentale consequenties van dromende dieren

In *Wanneer dieren dromen* biedt David Peña-Guzmán een kijkje in de verborgen belevingswereld van dieren. Dit dromenrijk van dieren zet de filosofie aan om heersende theorieën over het bewustzijn op te rekken of bij te stellen. Dat resulteert in een fascinerend inzicht in zowel de dierenwereld als in de mens zelf.

DOOR ARTHUR VEENSTRA

Rattendromen

Peña-Guzmán opent zijn boek met een anekdote van een slapende octopus in gevangenschap. Tijdens zijn slaap laat de octopus een serie opmerkelijke kleurentransformaties zien, die kenmerkend zijn voor verschillende activiteiten: wegzwemmen, camouflage bij bedreiging, jacht et cetera. De verschrompelde kleurpatronen suggereren dat de slapende octopus al die gebeurtenissen innerlijk beleeft. Natuurlijk is het wat speculatief om alleen op basis van uiterlijke kenmerken conclusies te trekken over wat dieren ervaren. Maar

Peña-Guzmán combineert dergelijke studies van uiterlijk slaapgedrag verder met neurologisch onderzoek. Zo haalt hij een studie aan van Australische zebra's die geen aangeboren zangmelodie hebben. Nieuwe generaties zebra's moeten de zangmelodie aanleren van hun soortgenoten. Door de hersenen van die zebra's te scannen hebben onderzoekers het neurale patroon vastgelegd dat de vogeltjes vertonen als ze het lied overdag uit volle borst zingen. Tot hun verbazing constateerden de onderzoekers vervolgens dat de vogeltjes tijdens hun slaap regelmatig exact hetzelfde neurale patroon vertoonden als tijdens de zang overdag – alsof de vogeltjes in hun dromen vrolijk doorfluiten. Dit verschijnsel past nog enigszins in het traditionele

beeld van dromende dieren. Het standaardidee was altijd dat het dromen van dieren strikt beperkt moest zijn tot het opnieuw afspelen van ervaringen uit hun wakere leven: 'replay'. Peña-Guzmán laat echter zien dat dieren tijdens hun dromen ook nieuwe scenario's lijken uit te spelen. Een onderzoek liet zien dat ratten die door een doolhof moesten lopen een ruimtelijke kaart in hun hersenen creëren. Vervolgens konden ze ook zien hoe de ratten gedurende hun slaap bepaalde routes door het doolhof aflegden. En die droomuitstapjes van ratten lijken veel verder te gaan dan alleen 'replay'. Zo zagen de onderzoekers dat de ratten tijdens de droomtoestand ook nieuwe routes uitprobeerden die ze in wakende toestand nog nooit had gelopen. Dit kon geen 'replay' zijn van werkelijke ervaringen uit het verleden, maar betrof een soort 'pre-play' van potentiële, toekomstige ervaringen. Stap voor stap weet Peña-Guzmán zodoende op een overtuigende manier de verborgen belevingswereld van dieren toegankelijk te maken.

Filosofische consequenties

Vanaf het begin van de twintigste eeuw, en met name vanaf de jaren vijftig, is de filosofie van het bewustzijn in een soort rare kramp terecht gekomen. Moderne bewustzijnsfilosofen, zoals de recent overleden Dennett, hielden hardnekkig vol dat de innerlijke staten van het bewustzijn simpelweg niet bestaan. Peña-Guzmán beschrijft bijvoorbeeld dat het woord 'bewustzijn' decennialang door alle filosofen, wetenschappers, en vakbladen angstvallig werd vermeden. Dennett stelde in zijn werk *Van bacterie naar Bach en terug* (2018) nog maar eens dat wij zombies zijn, die donker zijn vanbinnen. Al onze ervaringen van licht, geluid, gevoelens en gedachten zouden illusionair zijn. Aanhangers van dit

bewustzijnssepticisme stellen dat de overtuiging dat wij innerlijke ervaringen hebben 'folk theory' is: een verhaaltje dat we onszelf hebben wijsgemaakt. Door die verklaring hoefden zij het bewustzijn van dieren helemaal niet serieus te nemen. Dieren hebben immers beperkte theoretische vermogens; ze kunnen zichzelf niet overtuigen van een 'folk theory'. Het idee was dat dieren een soort blinde, computerachtige berekening maken van situaties. Dieren zijn met andere woorden net als mensen donker vanbinnen, met dit verschil dat dieren zelfs niet de illusie hebben dat ze een innerlijke ervaringswereld hebben.

Door te focussen op de dromen van dieren strooit Peña-Guzmán in feite zand in de reductionistische verklaringsmachine van de moderne filosofie. Peña-Guzmán voert krachtige argumenten aan dat dieren net als de mens een rijke nachtelijke belevingswereld bezitten. Een voorbeeld: of het nu de nachtelijke droomzang van de zebra's betreft of de ratten die in hun droomdoolhof rondlopen, al die ervaringen hebben hetzelfde tijdsverloop als dezelfde ervaringen overdag. Dat lijkt logisch, maar als die ervaring inderdaad uit een computerachtige berekening zou bestaan, dan zou je andere snelheden verwachten bij de nachtelijke registraties van die ervaringen. De droomrat is immers niet gebonden aan een lichaam dat fysiek door de ruimte moet lopen. En als de droomwandeling van een bepaalde route alleen maar een rekensommetje zou zijn, dan zou je allerlei afwijkingen verwachten in tijdsduur van dat rekensommetjes ten opzichte de werkelijke ervaring. Dat de registratie van de nachtelijke droomwandelingen precies verloopt via de tijdsduur van de werkelijke wandelingen, is een sterke suggestie dat die ratten tijdens de droom daadwerkelijke de fe-

nomenologische ervaring hebben dat ze door het doolhof aan het lopen zijn. Als dat klopt – als dieren inderdaad een fenomenologische ervaring hebben in hun dromen –, dan begint het hele reductionistische verhaal van het bewustzijn van de moderne filosofie vast te lopen. Vogels, vissen en andere dieren kunnen zichzelf immers geen theoretische verhaaltjes vertellen over de aard van hun bewustzijn. Hun innerlijke ervaring tijdens de droom kan dus niet uit een ‘folk theory’ bestaan. Dit zou betekenen dat dromen en het bewustzijn dat hiermee gepaard gaat geen recent bedenkensel zijn dat mensen zichzelf hebben wijsgemaakt. Integendeel, het lijkt eerder iets fundamenteels te zijn dat miljoenen jaren terug reikt in de tijd.

Homologie: de mens als dromend dier

Peña-Guzmán stipt impliciet op verschillende plaatsen Darwins zogenaamde homologie-argument aan. Darwin observeerde keer op keer dat de anatomie van het menselijk lichaam homoloog is met allerlei andere dieren. De menselijke voorarm bestaat bijvoorbeeld uit vijf verschillende soorten botjes, net als bij een rat en een schildpad, maar ook zoals de vleugelarm van een vleermuis en de vin van een dolfijn. Die structurele overeenkomst is uiterst raadselachtig als al deze dieren los van elkaar zouden zijn ontstaan. Voor Darwin was dit dan ook een belangrijk argument voor zijn evolutietheorie. De structurele overeenkomst tussen die dieren is immers eenvoudig te verklaren als die dieren zijn geëvolueerd uit een gemeenschappelijke verre voorouder die als eerste die vijf botjes in zijn voorarm had. En Darwin paste ditzelfde gegeven toe op de structuur van onze hersenen, en zelfs op dromen.

In navolging van Darwin wijst Peña-Guzmán erop dat mensen, apen, ratten, vissen, vogels en reptielen structurele overeenkomsten vertonen qua neurologische slaap- en droomactiviteit. Al die diersoorten hebben bijvoorbeeld neurologische slaapfasen die overeenkomen met de diepe slaap en met de REM-fase van mensen. En net als bij mensen wordt die REM-achtige slaap ook bij dieren gekenmerkt door de verhoogde neurologische activiteit en droombelevingen. Als die structurele overeenkomst correct is, dan wijst dat erop dat het vermogen tot dromen iets is dat al die diersoorten hebben geërfd van een gemeenschappelijke primitieve stamouder. Die gemeenschappelijke voorouder moet zich honderden miljoenen jaren in het verleden hebben bevonden – ver voor het bestaan van de dinosauriërs. Het vermogen om te dromen lijkt daarmee veel fundamenteeler, primitiever en daarmee ook veel essentiëler te zijn dan tot nu toe werd aangenomen.

Morele consequenties?

Peña-Guzmán suggereert in het laatste hoofdstuk onder meer dat de huidige behandeling van dieren door de mens binnen geen enkel moreel kader te verantwoorden is. Hier gaat hij naar mijn mening wat kort door de bocht. Peña-Guzmán wijst in het hele boek op het naturalistische perspectief van Darwin om duidelijk te maken dat ‘de mens zich op hetzelfde continuüm bevindt als de dieren’. Binnen het naturalistische perspectief waarnaar Peña-Guzmán verwijst, is de menselijke omgang met dieren ethisch juist prima te verantwoorden. Darwin beschreef al dat de morele implicatie van zijn evolutietheorie is dat we de natuur niet moeten vermensen, maar de mens juist moeten ‘vernatuurlijken’. Zie onder meer Darwins analyse van de moraliteit in *Descent of Man* (1871). Simpel gezegd: wij staan inderdaad op hetzelfde continuüm als dieren, wat betekent dat wij ons bijvoorbeeld net als een leeuw helemaal niet schuldig hoeven te voelen als we andere dieren doden voor onze voeding. Het feit dat ook dieren fenomenologisch bewustzijn hebben, verandert daar niet veel aan. Onze behandeling van dieren is dus prima ethisch te verantwoorden, en nog wel binnen het naturalistische kader waarnaar Peña-Guzmán continu verwijst.

Conclusie

Het laatste hoofdstuk is wat mij betreft niet nodig, maar doet niet veel af aan de indrukwekkende manoeuvre die Peña-Guzmán in de rest van het boek uithaalt. Het boek *Wanneer dieren dromen* is filosofie op haar best. Het neemt de lezer mee op een fascinerende, Jules Verne-achtige, ontdekkingsreis in de verborgen beleevingswereld van dieren. Het dierlijke (en indirect het menselijke) bewustzijn wordt hiermee in ere hersteld.

David Peña-Guzmán. *Wanneer dieren dromen*. Vertaald door Joris Capenberghs. Gorredijk: Noordboek, 2024

Drie van de vier kardinale deugden afgebeeld door Rafaël in de Stanza della Segnatura

Hoe groter de geest...

Henk Smeijsters bouwde de afgelopen jaren aan een oeuvre waarin hij zelfontwikkeling ziet als sleutel om moderne problemen op te lossen. In zijn nieuwste boek, *Hoe je een beter mens wordt: levenslessen van moderne denkers*, zet hij de gedachten over zelfontwikkeling van negentien denkers op een rijtje en destilleert hij daar levenslessen uit.

DOOR QUINTUS MASIUS

‘Hoe word je een beter mens?’ Een koning zal anders antwoorden dan een imam, een vluchteling of een Nederlandse gravin. Betekent het dan dat het antwoord op deze vraag afhankelijk is van iemands positie of opvattingen? Volgens Henk Smeijsters niet, want de deugdeethiek is leidend. Enkel middels de perfectionering van bepaalde deugden kun je volgens hem een beter mens worden. Dan ontstaat natuurlijk de vraag waar je deze deugden kunt vinden en hoe je deze kunt perfectioneren. In dit boek voert Smeijsters verschillende moderne denkers op. Hij gaat chronologisch door de geschiedenis: beginnend met Erich Fromm (geboren in 1900) en eindigend met Markus Gabriel (geboren in 1980). Echt jonge denkers ontbreken dus en met uitzondering van Pankaj Mishra en Amartya Sen betreffen het voornamelijk westerse denkers. De opzet van ieder hoofdstuk is nagenoeg gelijk. Er verschijnt een korte biografie, gevolgd door een uitleg van belangrijke inzichten, een koppeling aan hedendaagse discussies en ter afsluiting de leefregels die Smeijsters uit zo’n denker destilleert. Dit alles maakt *Hoe je een beter mens wordt* een overzichtelijk en handzaam boek dat prettig leest.

Denken met denkers

Hoe je een beter mens wordt zet in op een verbetering op ethisch, politiek en esthetisch niveau. Samenvattend word je volgens Smeijsters een beter mens wanneer je

bepaalde karaktertrekken – zoals betrokkenheid, intellectuele nieuwsgierigheid, verantwoordelijkheid – cultiveert, wegblijft van extremistische denkbeelden en een smaak ontwikkelt voor klassieke cultuur. Het voorgaande zorgt niet alleen voor een zinvol leven, maar levert volgens Smeijsters ook oplossingen voor maatschappelijke problemen (schaarste, kansenongelijkheid, milieuproblematiek). Achttien denkers leveren hier een stukje van de puzzel die Smeijsters in de epiloog met een speech van Bobby Kennedy aan elkaar koppelt. Wat opvalt aan het boek is dat niet alle denkers op eenzelfde manier behandeld worden. Enkele filosofen zijn Smeijsters’ medestanders (Erich Fromm, Albert Camus, Joep Dohmen), terwijl anderen slechts inspiratiebronnen voor hem zijn (Hannah Arendt, Martha Nussbaum) of zelfs kritisch tegen het licht worden gehouden (Roger Scruton, Jean-Paul Sartre). *Hoe je een beter mens wordt* leest daarom soms meer als een betoog van Smeijsters dan als een overzicht van het denken van deze filosofen. Omdat Smeijsters als een doe-het-zelver deze denkers gebruikt om zijn eigen deugdeethiek vorm te geven, komen niet alle aspecten van een denker voorbij. In veel gevallen levert dat geen problemen op, maar bij een aantal filosofen kun je je afvragen of zo’n aanpak wel mogelijk is. Zo laat Smeijsters bijvoorbeeld de politieke opvattingen van Jean-Paul Sartre grotendeels buiten beschouwing, terwijl deze filosoof het marxisme-leninisme als een logisch gevolg zag van zijn

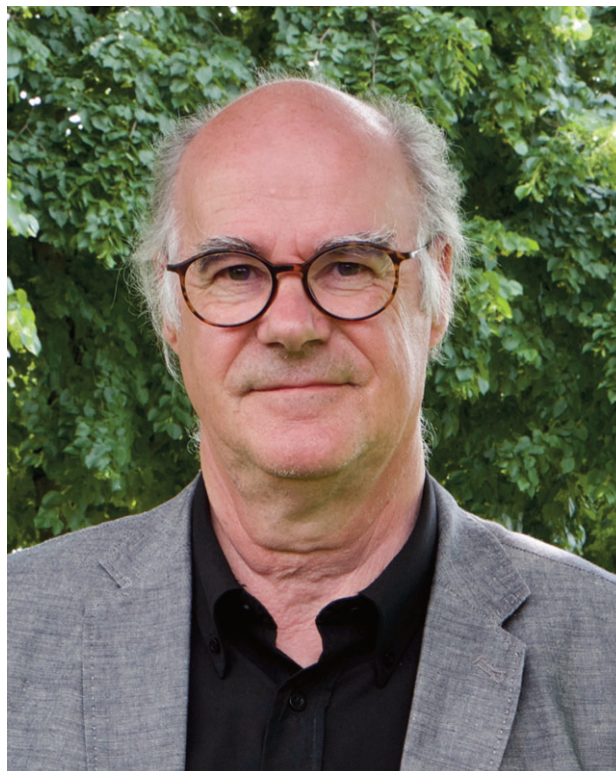
handelingstheorie. Bij andere denkers probeert Smeijsters een stap *voorbij* hun denken te zetten. Zo beargumenteert hij dat zowel Scrutons theorie van moderne kunst als Arendts theorie van het kwaad een aanpassing behoeven. Smeijsters' eigen filosofie is spannend genoeg om deze hoofdstukken boeiend te maken, maar hierdoor ontstaat niet altijd een objectieve inleiding tot het denken van de door hem behandelde filosofen.

Middenpositie of elitisme?

Smeijsters opteert in *Hoe je een beter mens wordt* voor een middenpositie. De auteur is kritisch op rechtse politici maar trekt tegelijkertijd van leer tegen de linkse 'woke-cultuur'. Hoewel het in mijn ogen altijd een goed uitgangspunt is om tegengestelde posities af te wegen, heb ik hier vaak het idee dat er gebruik wordt gemaakt van valse equivalenten. Zo stelt Smeijsters bijvoorbeeld dat zowel voor- als tegenstanders van Zwarte Piet elkaar belemmeren in hun demonstratierecht, terwijl het toch echt vooral witte autochtonen zijn die antizwartepietendemonstranten beperken.

Hoewel het links-rechts onderscheid in *Hoe je een beter mens wordt* minder goed uit de verf komt, is Smeijsters wél sterk in zijn populisme-elitisme onderscheid. Smeijsters' grootste vijand is het populisme, wat zowel links, rechts als neutraal kan zijn. Smeijsters trekt van leer tegen denkers, politici of kunstenaars die de standpunten van 'het volk' overnemen. Of het nu Wilders, Mao of de Snollebollekes betreft, Smeijsters wantrouwt figuren die de directe frustraties en voorkeuren van het volk als uitgangspunt nemen en die zelfs als mandaat voor het juiste handelen beschouwen. Smeijsters bepleit daarentegen dat enkel degenen met een juiste training en kennis van zaken recht van spreken zouden moeten hebben; of dat nu cultuur, politiek of de toekomst van de mensheid betreft. Zo bekritiseert hij bijvoorbeeld milieuactivisten en stelt hij dat ze niet altijd oog hebben 'voor de economische, sociale en politieke complexiteit van de energietransitie'. Ook heeft Smeijsters een broertje dood aan mensen die popmuziek op hetzelfde voetstuk zetten als klassieke muziek en politici die stellen dat de kiezer altijd gelijk heeft. Prikkelende stellingen die garant staan voor scherpe discussies.

In lijn met zijn vorige boeken is Smeijsters' schrijfstijl helder maar polemisch, waardoor ook de medestanders van zijn visie soms even zullen moeten slikken. Smeijsters steekt bijvoorbeeld de loftrumpet over Hoge Cultuur om vervolgens de eeuwigheidswaarde van gearriveerde artiesten als Joseph Beuys of György Ligeti in twijfel te trekken. Hoewel ik van zo'n polemische stijl houd, zou ik soms toch wel wat meer argumenten en

Henk Smeijsters

duidelijkere verwijzingen zien. Zo stelt Smeijsters dat 'sommigen' Yuval Noah Harari zien als 'een schoothondje van de liberale elite' zonder duidelijk te maken wie onder deze critici vallen. Een notenapparaat had dit euvel grotendeels verholpen. Maar dat is allemaal klein bier, de combinatie van Smeijsters' prikkelende filosofie en hedendaagse filosofen maakt *Hoe je een beter mens wordt* meer dan het lezen waard.

Henk Smeijsters, *Hoe je een beter mens wordt: levenslessen van moderne denkers*. Eindhoven: Damon, 2024

Para-doxaal. Agamben

‘Dier zijn betekent dat je zonder enig drama de drager van een mysterie bent – heel eenvoudig, met slechts een zweem van droefheid.’

Dit citaat haal ik uit een prachtig boekje van Giorgio Agamben (geb. 1942) dat in het Engels de titel *‘What I saw, heard, learned ...’* heeft gekregen. De oorspronkelijke Italiaanse versie verscheen in 2022. Het is een bundeltje aforismen van de inmiddels bejaarde filosoof die, nu het levenseinde nadert, ons blijft bestoken met de ene na de andere publicatie waarin we mogen genieten van zijn ongekende veelzijdigheid. Agamben is natuurlijk bekend om zijn gitzwarte en soms ook controversiële analyses van de Westerse samenleving, maar er is ook een poëtische en mystieke kant aan zijn werk, iets wat hem een zekere geheimzinnigheid geeft. Het resultaat is een oeuvre dat je eindeloos kunt lezen zonder dat je ooit het gevoel hebt dat je de vinger er helemaal achter krijgt. Precies zoals je een vlinder niet begrijpt door hem onder de microscoop met een scalpel uit elkaar te halen, zo kun je Agambens oeuvre ook niet helemaal definitief doorgronden.

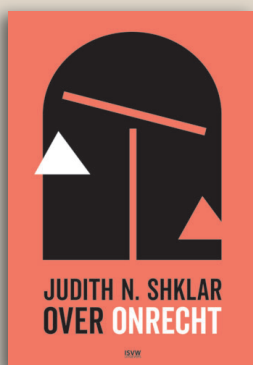
Dat geldt natuurlijk ook voor het citaat hierboven. Het maakt onderdeel van een iets langer stukje van ongeveer zestig woorden. In dat stukje beschrijft hij hoe hij in het dorpje Ginostra op het vulkaaneiland Stromboli ooit een ezel zag die hem deed denken aan het oude klassieke idee van de ezel die een mysterie draagt. Deze *asinus portans mysteria* verwijst naar een ezel die een beeld van een godheid draagt en denkt dat de mensen die dat beeld zien niet voor de betreffende godheid maar voor hem knielen. Kortom, de ezel is het zinnebeeld van ijdelheid en domheid en als zodanig komen we hem tegen bij grote schrijvers van Aesopus tot Erasmus, die allemaal hun eigen belangstelling voor de menselijke (in plaats van ‘dierlijke’) stupiditeit hadden. Het idee van de ezel die niet begrijpt dat de bewondering van mensen niet voor hem geldt, maar voor iets wat hij ‘draagt’, is ook in latere tijden veelvuldig gebruikt om de spot te drijven met ambtsdragers en andere hoogwaardigheidsbekleders.

René ten Bos

Toch heeft Agamben in zijn stukje iets heel anders op het oog dan ons te herinneren aan een bekende metafoer waarmee je de macht kunt bespotten. Dat ezeltje in Ginostra heeft voor hem echt iets mysterieus, vooral omdat het mysterieuze nauwelijks aan hem te zien valt. Als mensen een mysterie gewaarworden, gaan ze dramatisch doen: ze nemen een bepaalde air aan, ze vallen flauw, ze voelen zich verheven of juist onderdanig. Er gebeurt oog in oog met het mysterie iets met mensen dat niet met ezels gebeurt. Meer in het algemeen kan een dier, zo legt het citaat uit, met mysteries omgaan zonder dramatisch te doen. Dat geeft het dier, heel anders dan de mens, als het ware nog een extra mysterieus cachet. We zien bij een dier geen enkele vorm van theater, hooguit een zekere treurigheid die we niet precies vermogen te duiden.

Agamben herinnert ons eraan dat dieren niet dom zijn, maar iets even raadselachtigs als droevigs hebben. Als een ezel in een bepaald ritueel een beeld van Jezus draagt, is het helemaal niet waarschijnlijk dat het zichzelf verwart met deze 'last'. De *asinus portans mysteria* is slechts dom als hij een mens is en de last van het hogere niet kan dragen, precies omdat dat hogere in hem binnendringt, omdat hij het zich wil toe-eigenen. Een echte ezel draagt alle lasten en ziet gelaten en zonder misbaar af van iedere poging om zich met zijn last te identificeren, laat staan dat hij het wil bezitten. Dat het echte dier niet dom of ijdel kan zijn en wij wel, dat is het grote raadsel. En grote raadsels kunnen we niet oplossen, hooguit stilletjes en liefdevol met het dier delen.

Over onrecht

Judith N. Shklar

'De politiek filosoof die decennia werd onderschat is nu eindelijk in het Nederlands te lezen' – *Filosofie Magazine*

224 blz. | € 24,95

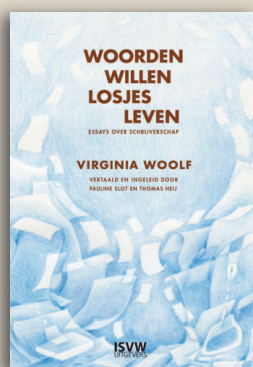
Het geluk van nabijheid

Hannah Arendt over vriendschap en democratie

Lieve Goorden

'Zoals de gedachte groeit uit de omgang met onszelf, zo groeit identiteit uit de omgang met onze vrienden.' – *Lieve Goorden*

244 blz. | € 19,95

Woorden willen losjes leven

Essays over schrijverschap

Virginia Woolf

'Vergeet de sterren: lees deze essays van Virginia Woolf als je van denken houdt.' – *Trouw*

288 blz. | € 24,95

De kracht van gras

Walt Whitman en onze tijd

Jan-Hendrik Bakker

'Onze tijd vraagt om een radicale filosofie waarin kosmos, persoon en samenleving één geheel vormen.' – *Jan-Hendrik Bakker*

232 blz. | € 19,95

De toekomst van werk

Van hiërarchie naar democratie

Lisa Herzog

'Herzog laat zien hoe urgent de democratisering van werk nu is, en ze geeft eigentijdse, realistische oplossingen om daadwerkelijk tot een cultuurverandering te komen.' – *Trouw*

208 blz. | € 24,95

Denken in het donker met Greta Gerwig

Christl de Kloof (red.)

'Ik ben heel geïnteresseerd in verlangens die in geen enkele categorie passen.' – *Greta Gerwig*

124 blz. | € 12,50

De bijtende recalcitrantie van een dwarsdenker

De geestige anekdotes over de filosoof Diogenes (404 v.Chr. – 323 v.Chr.) zijn bij menigeen bekend. Hij gedroeg zich als een beest en ‘woonde’ in een *pithos*: een grote (lege) wijnton. Maar waarom zijn die anekdotes nu zo beroemd binnen de filosofie? Wie was deze merkwaardige figuur?

DOOR DANI LENSEN

Als kenner van de klassieke talen neemt Inger Kuin ons mee door de overgebleven bronnen over Diogenes. Niet onbelangrijk is dat Diogenes zelf géén geschriften heeft nagelaten; we kennen Diogenes enkel aan de hand van secundaire bronnen, waarvan er veel dateren van ná zijn dood. Het is daarom waardevol dat een doorgewinterde classicus ons meer kan vertellen over de plausibiliteit en ontstaansgeschiedenis van deze bronnen.

Deze overgebleven bronnen zijn hierin consequent, dat ze iemand tonen die allerminst onder de indruk is van maatschappelijke normen en tradities. Zijn felle rebellie tegen deze normen liet menig mond openvallen. Onszelf voeden en ontlasten zijn beide noodzakelijk voor ons voortbestaan. Maar terwijl we de ene behoefte op ons dooie gemak en in gezelschap vervullen, dienen we het andere te doen achter een gesloten deur. Ook onze seksuele behoeftes behoren in het privédoein. Niet onder de indruk van deze normen choqueeerde Diogenes zijn voorbijgangers door ze op hun kop te zetten. Zonder enige schaamte vervulde hij in het openbaar al zijn behoeftes.

Een middelvinger naar de conventie

Ook status en macht lieten Diogenes koud. Kuin deelt het verhaal over Alexander de Grote, die een lange afstand aflegt om een bezoek te brengen aan de controverse Diogenes. Aldaar aangekomen vraagt Alexander of Diogenes iets van hem wil hebben. Diogenes antwoordt hem dat hij wil dat Alexander iets aan de kant gaat, zodat hij niet langer zijn zonlicht blokkeert. De bronnen over Diogenes zijn ook doorspekt met morbide humor, waarmee hij de traditionele omgang met sterven en de dood bekritiseert. De dood is niet iets waar we bang voor hoeven te zijn. In het leven gaan

Inger Kuin

we de dood altijd tegemoet. De dood is niet iets slechts, aangezien we zijn aanwezigheid niet eens kunnen waarnemen. Wanneer onze dood er is, zijn wij er niet meer. In het leven is de dood afwezig, en in de dood het leven. Wanneer we dat inzien, kan dit een zekere gemoedrust teweegbrengen.

Diogenes' brutale aversie tegen sociaal-culturele standaarden is meer dan enkel komisch. Normen en ge-

bruiken zijn beweeglijk en verweven met cultuur; dat is in onze tijd niet anders. Met een kritische blik keek Diogenes neer op de maatstaven van zijn tijd en zag er zo de willekeur, irrationaliteit en dwaasheid van in. Die kritische verhouding tot eigentijdse normen zorgt voor een verfrissend perspectief.

Een performatieve filosofie

Het moge duidelijk zijn dat Diogenes een filosoof was van een afwijkend kaliber. Anders dan zijn tijdgenoten Plato en Aristoteles hield hij zich niet bezig met epistemologische of metafysische kernvragen. Diogenes vond dit dan ook louter tijdsverspilling, aldus Kuin. Diogenes vond dat je je blik moest richten op het concrete menselijke bestaan. Omhoogkijkende metafysici struikelen over de obstakels op het pad recht voor hen. Hij had dan ook felle kritiek op filosofen die beweerden kennis te hebben over de wereld voorbij het hier en nu.

Maar ook wat betreft de vorm van zijn denken was Diogenes een vreemde eend in de bijt. Hij uitte zijn intellectuele bijdragen niet door middel van een inhoudelijk debat of een geschrift, maar met zijn lichaam. Denken, leven en lichamelijke zijn voor Diogenes sterk verbonden. Dit fenomeen wordt tegenwoordig vaak aangeduid als performativiteit, waarin ideeën niet worden uitgedragen met woorden, maar door middel

van lichamelijke uitingen. Diogenes' totale lichamelijke verwaarlozing en zijn intrek in de *pithos* drukken zijn verwerping van luxe, rijkdom en comfort uit. Zijn deklin voor sociale normen en gebruiken uitte hij door in het openbaar te plassen en poepen. Diogenes bevroegt dan ook het filosoof-zijn. Voor hem is het niet louter een interesse of beroep, maar een levenswijze. Zoals Kuins ondertitel aanduidt, zijn leven en denken bij Diogenes met elkaar verweven.

Hoewel de figuur van Diogenes een standvastige plaats in de filosofische canon heeft ingenomen, doet Kuin de paradoxaal klinkende bewering dat het denken van Diogenes onderbelicht is. Toch vind ik dit een treffende bevinding. Kuin bespreekt hoe Diogenes onterecht op een zijspoor terecht is gekomen. Hij is weliswaar bekend, maar wordt vooral als een historische curiositeit gezien – en als denker niet serieus genomen. Kuin verbindt dit aan de performativiteit van Diogenes' denken. Volgens Kuin zou er in de moderne filosofiegeschiedenis geen plaats zijn voor deze onorthodoxe zienswijze op filosofie. Deze interessante constatering had Kuin iets verder kunnen uitwerken.

De zaadjes van Diogenes

Het leven van Diogenes heeft de wijsbegeerte niet koud gelaten. De volgelingen van Diogenes worden geschaard onder de zogeheten 'cynici', naar het Griekse *kynikos* (hond). Dit is hoogstwaarschijnlijk te danken aan zijn dierlijke en 'hond-achtige' levenswijze. Maar de benaming wordt vaker in verband gebracht met Plato's minachting voor Diogenes. Volgens de geschiedschrijving zou Plato Diogenes namelijk voor hond hebben uitgemaakt. Hij wordt dan ook regelmatig uitgebeeld in het gezelschap van honden. Kenmerkend voor de cynici is het gebrek aan tekstuele theorieën en in plaats daarvan de omarming van filosofie als levenswijze, waarin verwerping van luxe, schaamte en conventies centraal staat.

Kuin duidt ook de minder voor de hand liggende invloeden van Diogenes op de latere wijsbegeerte. Zo zouden zowel de stoïcijnen als de epicureeërs sterk beïnvloed zijn door het leven van Diogenes. Ze trekt zelfs een mogelijk verband tussen het cynisme en Jezus, die een anti-autoritaire houding centraal stelt. Maar ook denkers als Erasmus, Rousseau, Nietzsche, Foucault en Sloterdijk beroepen zich op het revolutionaire denken van Diogenes.

Diogenes als wijsgeer

In *Diogenes. Leven en denken van een autonome geest* buigt Inger Kuin zich kritisch over de historische bronnen van Diogenes. Als expert in klassieke talen baant

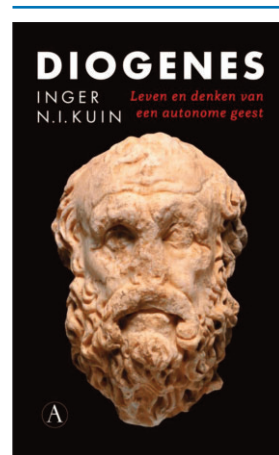

ze zich bewonderenswaardig een weg door de antieke bronnen die overgebleven zijn, en schetst ze een overtuigend beeld van de (im)plausibiliteit van verscheidene aspecten van de figuur Diogenes. Zo werpt ze ten eerste een verhelderend licht op de oorsprong van Diogenes' gedachten. Waar hij vaak als een pionier wordt neergezet, heeft ook Diogenes zijn voorgangers, die zijn zienswijzen hebben beïnvloed.

Veel waardevoller nog dan de analyse met betrekking tot de invloed *op* Diogenes, is Kuins onderzoek naar de invloed *van* Diogenes. De studie van vele anekdotes maakt duidelijk welke patronen we kunnen herkennen in zijn gedragingen en welke boodschappen ze uitdragen. Kuin laat zien wat we nog met al die 'rare' uitingen en daden kunnen; waar ze nog altijd kunnen verhelderen en waar ze nog altijd tegenaan schoppen. Zijn provocatieve en kritische stijl legitimeert zijn identiteit als filosoof. Haar boek is een geslaagde poging om Diogenes' positie binnen de wijsbegeerte te rechtvaardigen en hem te positioneren als meer dan louter een histo-

rische curiositeit. Maar vrees niet: het blijft een boek over Diogenes, dus er valt ook genoeg te lachen.

Inger N. I. Kuin, *Diogenes. Leven en denken van een autonome geest*. Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Genneep, 2022

De nieuwe arbeider

De laatste jaren verschijnen er meer boeken waarin de rijke traditie van marxistisch denken wordt toegepast op moderne problemen. *De kluseconomie. Voor uitbuiting, klik aanvaard* is hier een mooi voorbeeld van. Tim Christiaens behandelt een modern arbeidsprobleem, de precare situatie van platformwerkers, aan de hand van de ideeën van de operaïsti, een groep twintigste-eeuwse Italiaanse marxisten.

DOOR QUINTUS MASIUS

‘Maar er zijn toch bijna helemaal geen arbeiders!’ roept een geïnterviewde op het YouTube-kanaal van Left Laser. En inderdaad, weinigen zullen overdag in de textielfabriek werken om in de schaarse avonduren bij kaarslicht de *Grundrisse* uit te pluizen. Moderne marxisten rekken daarom het arbeidersbegrip op. Er is, bijvoorbeeld, geen discussie meer of werknemers in de logistiek, schoonmaak en zorg als ‘arbeiders’ gezien kunnen worden. Moeilijker wordt het voor werkers in de platformeconomie, dus degenen die chauffeurs voor Uber of fietsen voor Thuisbezorgd. Juridisch gezien kenmerken deze werkers zich als kleine zelfstandigen, omdat ze hun diensten op een platform aanbieden en het platform omzet draait middels datamining en een percentage op de transactie. Ook is het niet altijd helder of deze platformwerkers een werknemersrelatie ambiëren. Deze vragen onderzoekt *De kluseconomie*. Het boek gaat grotendeels over de vraag hoe platformwerkers passen binnen een marxistisch perspectief en hoe er tot emancipatoire oplossingen gekomen kan worden.

Allereerst beschrijft Christiaens de precare conditie van platformwerkers: geen recht op sociale voorzie-

ningen, inkomsten onder het minimumloon, een algoritme dat je zwakheden uitbuit. Daarbij zijn platformwerkers onderworpen aan de tirannie van *likes*. Voor een betere beoordeling poetst de platformwerker glimlachend de achterbank, tolereert deze wilde appartementsfeesten of incasseert denigrerende opmerkingen. En hoewel de positie van deze platformwerkers niet te vangen valt in de klassieke relatie tussen werknemer en werkgever, verschilt de manier van uitbuiting niet veel van die van andere verworpenen der aarde. Om deze kluswerkers alsnog als arbeiders te kunnen zien leunt Christiaens op analyses uit een Italiaanse stroming die luistert naar de naam *operaismo*.

Proletarisering

Een sterk punt van het operaïsme is dat het de flexibiliteit van concepten onder het veranderende kapitalisme serieus neemt. Waar orthodoxe marxisten te rigide blijven vasthouden aan het concept van de fabrieksarbeider, stellen operaïsten dat hier geen grondslag voor is. Verwijzend naar teksten van Marx stellen operaïsten daarentegen dat iedereen tot de arbeidsklasse behoort die in een positie wordt gedwongen om het kapitalistisch systeem te reproduceren, en dat zij hieronder lij-

den. Hierdoor kunnen bijvoorbeeld ook huisvrouwen en platformwerkers tot de arbeidsklasse gerekend worden.

Ten tweede stellen operaïsten dat de proletarisering toeneemt. Wijzend op technologische ontwikkelingen en het koloniserende karakter van kapitaal stellen operaïsten dat groepen en sociale relaties worden geproletariseerd waarvan men voorheen nog geen idee had; denk bijvoorbeeld aan huizenbezitters die gedwongen worden om voor hun levensonderhoud inkomsten te genereren via Airbnb.

Ten slotte wijzen operaïsten op de verandering binnen de arbeidsklasse. Waar deze ten tijde van Marx vooral in de primaire sector (rauwe grondstoffen) en secundaire sector (fabricaten) werkten, werken er heden ten dage meer arbeiders in de dienstensector, zoals in het geval van platformwerkers. Deze verandering zorgt er volgens de operaïsten voor dat de aard van de arbeider verschilt en er dus andere vormen van organisatie en verzet nodig zijn. Over de inhoud hiervan zijn de meeste operaïsten het niet eens en hierover wordt dan ook het meest gediscussieerd. Christiaens' bijdrage aan dit debat is een filosofie van coöperatief platformcorporatisme dat hij 'commonisme' noemt.

Commonisme

Tot aan de middeleeuwen bestonden de commons ('meenten' of 'gemeenschap') vooral uit grond waarvan het eigenaarschap ontbrak, zoals landerijen waarop vrij gejaagd en geplukt mocht worden. In de jaren negentig breidde deze definitie zich uit tot het internet en volgens (post)operaïstische denkers als Antonio Negri en Michael Hardt zouden alle culturele, intellectuele, en dataproducten hier ook onder moeten vallen. Geheel in deze lijn stelt Christiaens dat de eerder genoemde platformen ook als commons gezien moeten worden. Zo zou het verboden moeten zijn om in de stijl van Uber

of Airbnb eigenaarschap van zo'n platform te claimen en dit als verdienmodel te exploiteren. Daarentegen stelt Christiaens dat we qua arbeidsverhoudingen op deze terreinen niet meer terug kunnen naar eerdere werkgever-werknemerrelaties. Om dit punt kracht bij te zetten geeft hij als voorbeeld de rechterlijke uitspraak van de FNV tegen Helpling, een platform voor schoonmaakwerk. Toen de rechtbank Helpling duidde als 'werkgever', vertrok het uit Nederland en liet het werkloze schoonmakers achter. Zo dramatisch als Christiaens het schetst is dat natuurlijk ook weer niet, want veel van deze 'werkloze schoonmakers' maakten de volgende dag gewoon weer schoon op de oude manier: meestal zwart en door opdrachten binnen te hengelen via advertenties en mond-tot-mondreclame.

Volgens Christiaens is er echter geen weg terug, en dus pleit hij voor een 'durfsocialisme' dat zelf platformen ontwikkelt die gebruikt kunnen worden als commons. Als voorbeeld noemt hij Ride Austin en ATX: 'commonistische' platformen die opgetuigd werden nadat Uber en Lyft door strengere regelgeving uit Austin vertrokken. De hamvraag is echter wie deze durfsocialisten dan precies moeten zijn. Christiaens wijst vooral op overheden en sociale ondernemers, maar speelt weinig met ideeën van bijvoorbeeld arbeidssyndicalisme, waarin de arbeiders zichzelf van onderop organiseren in een bond. Voorbeelden hiervoor zijn er genoeg: de Freie ArbeiterInnen-Union (FAU) in Duitsland, de Confederación Nacional del Trabajo (CNT) in Spanje, of bonden als Vloerwerk en Horeca United in Nederland. Hierdoor lijkt zijn voorstel meer op een project dat door de EU zou kunnen worden gefinancierd dan op een proletarische revolutie. Op zich niks mis mee natuurlijk, maar ik vraag mij af hoe Christiaens' voorstel nog te rijmen valt met de radicalere (post)operatistische theorieën waarop hij zich baseert.

Durfsocialisme

In mijn ogen is Christiaens' oplossing niet zonder problemen. Een 'durfsocialisme' leunt, allereerst, op de goede intenties achter deze platformen. In plaats van uitbuiting, controle, bespieding of andere slechte intenties moet je erop vertrouwen dat de ontwikkelaars, financiers en degenen die onderhoud plegen aan zo'n platform (IT-ondersteuning, hostingservices) integer handelen en niet verleid worden door zelfverrijking. Ten tweede legt zo'n filosofie de hoop op (toekomstige) alternatieve platformen. Deze alternatieven zouden vervolgens consumenten moeten verleiden om over te stappen naar minder schadelijke maar ook veelal duurdere en onbekendere platformen. Daarbij gaat zo'n idee voorbij aan één van de belangrijkste aspecten van het

operaïsme: het geloof dat de arbeiders zelf de motor zijn achter grote veranderingen. Wat arbeiders volgens de operaïsten machtig maakt, is dat ze met hun arbeidskracht het kapitalistische systeem kunnen laten stokken of laten voortbestaan. Middels sabotage, overname, of stakingen hebben ze systemen laten struikelen en weer opgelapt toen er toezeggingen werden gedaan die voor hen acceptabel waren (zoals sociale wetten, inspraak, meer bescherming). Als gevolg daarvan zochten kapitalisten vervolgens naar andere manieren om winst te maken. Bijvoorbeeld middels de introductie van platformwerk of een verplaatsing van hun activiteiten naar lageloonlanden. Maar een marxist zou dan vervolgens zijn activiteiten richten op deze problemen, in plaats van parallelle socialere systemen op te tuigen.

De kluseconomie is een sterk en helder geformuleerd betoog. Christiaens' toepassing van het operaïsme op de huidige arbeidsmarkt is een origineel perspectief dat ik in de Nederlandstalige literatuur maar zelden ben tegengekomen. Daarbij verdient het boek een pluim voor de relevante voorbeelden van preciaire arbeidsrelaties. Minder overtuigd ben ik over zijn oplossingen die in mijn ogen minder vallen te rijmen met de marxistische literatuur die hij voor zijn analyses aanhaalt.

Tim Christiaens, *De kluseconomie: voor uitbuiting, klik aanvaard*. Antwerpen: EPO, 2023

Waar denk jij deze winter?

De ISVW biedt op haar bosrijke landgoed in Leusden al sinds 1916 filosofiecurcussen aan zonder winst oogmerk. Kom eens langs voor een comfortabel verblijf in ons hotel, met goed verzorgde maaltijden, gastvrije bediening én voedsel voor de geest.

Deze winter bieden we weer verschillende filosofieweken aan:

BUITEN DE TIJD

Onder begeleiding van **Renate Schepen** verdiep je je in de 'vergeten filosofen' Sor Juana Inés de la Cruz en María Zambrano. Deze denkers waren visionair en wereldvernieuwend, met hun aandacht voor het poëtische denken en het luisteren naar stille stemmen in onszelf en de wereld.

27 T/M 30 DECEMBER 2024

HEIDEGGER

Wegens groot succes van zijn summerschool is **Dirk De Schutter** deze winter terug om wederom de filosofie van Heidegger in heldere taal uit te leggen. Onder andere de existentiële filosofie en Heideggers liefde voor poëzie komen aan bod.

6 T/M 10 JANUARI 2025

BASISCURSUS: GROTE DENKERS

Wat hebben een twintigtal bekende en minder bekende denkers te zeggen over de meest prangende vragen van het menselijk bestaan? Leer het in deze basiscursus met **Peter Huijzer**, **Valerie Granberg** en **Marthe Kerkwijk**, waarvan de vijf weekends ook los te volgen zijn.

START: 25 & 26 JANUARI 2025

Bekijk ons aanbod op [ISVW.nl/weken](https://www.isvw.nl/weken)

ISVW KALENDER

DECEMBER

- 14-15 MARTHA NUSSBAUM II: FILOSOFIE ALS
LEVENSKUNST
- 21-22 SENECA IV: LEREN STERVEN
- 27-30 ER ZIT IETS ACHTER: FILOSOFIE EN KUNST
- 27-30 BUITEN DE TIJD: MARÍA ZAMBRANO EN
SOR JUANA INÉS DE LA CRUZ

JANUARI 2025

- 6-10 HEIDEGGER: OVER EXISTENTIE,
METAFYSICA, TECHNIEK EN POËZIE
- 11-12 MARTHA NUSSBAUM III: VOELLEN,
VERBEELDING, ONDERWIJS
- 18-19 DE MENS IS OOK MAAR EEN DING
- 18-19 SENECA V: LEVEN VOLGENS DE NATUUR
- 25-26 DOORLEEFDE FILOSOFIE I: TWIJFEL
TOELATEN
- 25-26 GROTE DENKERS I: ZELF EN ANDER

Colofon

iFilosofie is het gratis tijdschrift van de ISVW. Met een kleine donatie (vanaf € 5,-) draag je bij aan de voortzetting van *iFilosofie*.

DONEER

Hartelijk dank!

Abonneer je gratis op *iFilosofie*. Zo krijg je op het moment van verschijning de nieuwste editie in je inbox.

ABONNEER

Redactie

Florian Jacobs (hoofdredacteur)
Peter Huijzer (eindredactie)
Noezha el Ajami
Anne-Mathije Bogerd
Tjeerd Boorsma
Valerie Granberg
Puck Hoogenboom
Marthe Kerkwijk
Quintus Masius
Sanne Rombouts
Marah Rose Seremak
Joanne Rouwendal
Kim Schreier
Ruwan van der Vaart
Arthur Veenstra
Rogier van der Wal

Opmaak:
Henk Droog | Platland

Afbeelding René ten Bos:
© Cortino AEG

© ISVW Uitgevers